

Vilkårene for en samsk gårdfæster og husmand

Ved redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg

Under den for Danmark så sørgelige krigstilstand med England 1801—1814 lå der stadig en ret stor militær styrke på Kyholm, væsentligst fra Jylland (se nærmere herom i Hist. Samf.s årb. 1931, 1933). En af de brave jyder, der i slutningen af krigsperioden var garnisoneret derude, var infanteristen Jens fra Bjergager. Soldaterne blev kaldt ved bynavn. Om navnet Bjergager har været for besværligt kan ikke konstateres nu, men da Bjergager ikke ligger langt fra Århus, fik han navnet Jens Aarhus, og dette navn beholdt han, da han efter tjenesten tog ophold på Samsø.

Han blev gode venner med gårdfæster Jørgen Svensk's datter Maren fra Thorup, og efter at have tjent i faderens gård et par år blev han gift med hende.

Selv fik han gården i fæste fra 11. marts 1822. Fæstebrevet fra 1822 lyder:

Jeg, Christian Conrad Sophus Dannekjold-Samsøe, Gehejmekonferentsraad, Storkors af Dannebrog og Dannebrogsmænd, Greve til Grevskabet Samsøe, Amtmand over Præstøe Amt, Herre til Næsbyholm og Bavelse med flere Godser i Siælland, Gjør vitterligt:

at have stædt (s: afstået) og fæst ligesom jeg og herved stæder og fæster til *Jens Aarhus i Thorup* 1½ Fierdinger Jord (s: ca. 50 tdr. land) paa bemeldte Byes Mark, som Jørgen Svensk forhen haver faaet i Fæste og som i Jordebogen under Nr. 9 er anført bestaaende af Hartkorn nye matricuel Ager og

Eng — 4 Td. 7 Skp. 3 Fdk. (5: fjerdingkar) 227/1455 Alb. (5: Album. 3 alb. = 1 fjerdingkar).

Hvilke Jorder og Hartkorn fornævnte Jens Aarhus maa nyde i sin Livstid imod at svare de herpaa hvilende Avgifter og Høveri.

Præstoe i Januar 1822,

Chr. C. Sophus Danneskjold-Samsøe.

Af en påtegning fremgår det, at fæstebrevet har været fremlagt ved sessionen i Århus, utvivlsomt fordi Jens Aarhus stod i jyske infanteriregiment og derfor skulle have fæstet bekræftet eller noteret i militærets protokol.

Da fæstekårene på Samsø ikke var som i det øvrige land, skal jeg bringe dette *Fæste-Vilkaar*.

1. Gaard og Besætning er Fæsterens Ejendom, hvorfor det bestemmes: at naar Fæsteren afstaar eller sælger Gaarden, er Jordlodden fæsteledig fra samme Dato Afstaaelse eller Salg er sket, og saaledes er da Jorden igen dens Ejer til fri Raadighed.

2. *Inderster* ¹⁾ maa Fæsteren ikke indtage uden min eller Fuldmægtiges Tilladelse. For saa vel *ordinære* som *extraordinære* personelle og andre Paabude og Skatter af de i hans Gaard og paa hans Grund værende Personer indestaar og betaler Fæsteren aarlig til de bestemte Tider.

3. For de kongelige og herskabelige Afgifter haver Herskabet bestandig første Prioritet i Gaard og Besætning samt Fæsterens øvrige Ejendele og hvorfor Fæsteren er forbunden stedse for egen Regning at holde samme brandassureret for den Summa samme efter sin Beskaffenhed kan erhverves for.

4. Af Jorderne og Hartkornet svarer og forrenter Fæsteren aarlig til de bestemte Tider alle kongelige ordinære og extraordinære Skatter og Paabude, som ere eller herefter allernaadigst paabydendes vorder saa vel som alle offentlige paabudte og Præstationer, Tiender og andre Rettigheder o. s. v. intet i nogen Maade undtagen fra 1ste Januar 1821 af at regne og Tiende enten efter den Akkord, som herved er gjort eller som den ved Anordningen bliver fastsat.

5. I den aarlige Afgift af Jorderne leverer og betaler Fæsteren fra 1ste Januar 1821 at regne:

Penge: 3 Rdl. 6½ Skill. Sølv (Tre Rdl. 6½ Sk. Sølv)

Rug: Intet

Byg: 7 Tdr. 4 Skp. — Syv Tønder Fiird Skepper.

Kornvarerne, naar de ere indhostede eller til Martin²⁾ af forsvarligt Maal og med Opmaal³⁾ efter Forordningen af 10.de Januar 1698 Capitel 4 Artikel 9, samt af rene sunde Kornvarer eller om Ejeren det et eller andet

Aar forlanger betaler samme efter Aarets Kapitelstaxt saaledes nemlig: med 3 Rdl. pr. Tønde af alle Slags til Martinii og Resten, naar Kapiteltaxten er sadt. Endda smaa Rædsel⁴⁾ levere Fæsteren ligeledes aarlig imellem St. Hans og St. Mortensdag af gode Fødevarer Lam, Gjæs, Høns og Æg. I steden for disse Ting leverer Fæsteren tillige med Landgilden 1 Td. — een Tønde Byg.

I Fogedskæppe til Forvalteren leverer Fæsteren aarlig 2 Skæpper godt sundt Byg, naar der er indfæstet paa Anfordring.

Hoveriet til Bisgaard forretter Fæsteren indtil videre, eller til Ejeren anderledes tilsige, efter den indgaaede og approberede Hoveriforordning, da Fæsteren ved denne Fæsteakkord er forbunden at forrette Hoveriet til det Sted, jeg befaler det, vel og forsvarlig efter Anordningerne under Tiltale og Ansvar af al Skade, som med dets mulige Forrettelse maatte foraarsages.

6. For Konge- og Kirketiende svarer Fæsteren indtil Ejeren anderledes tilsiger aarlig:

Rug: Intet

Byg: 10 Td. 4 Skp. — Tie Tønder Fiird Skepper

Havre: Intet

samt Tiendeafgiwt 48 Skilling pr. Tønde Hartkorn med Opmaal efter Forordningen af 16. Januar 1698 Capitel 4 Art. 9, som hvilket Aar Ejeren det forlanger betales paa samme Maade som Landgildekornet og leveres eller betales til samme Tider.

7. Saavel Landgilde som Tiende, naar den ydes i Kornvarer, transporterer Fæsteren inden 12 Timer efter Tilsigelse til den Losseplads paa Landet som forlanges, og udskiber samme til det Fartøj, der skal modtage det, og det hvad enten det endnu er hos Fæsteren eller er afleveret i Magasin.

8. Fæsteren maa ikke udvide hans Byggeplads eller Fortoug og Grønnegaard ved at indtage noget af *Gaden*⁵⁾ eller Fæstejorden dertil, men rette sig efter de Skjæl og Korter, som viser det Tilfæstede.

9. Al Jagt og Fiskeri forbydes Fæsteren under Tiltale og Straf efter Forordningen af 18. April 1732.

10. Finder Ejeren, at den nye Udskiftning og Omdeling af de tilfæstede Jorder bør anvendes, retter Fæsteren sig efter den Plan og Indretning, som Ejeren lægger og lader udføre samt betaler Udskiftningsomkostningerne og Fæsteren skal være fornøjet med Jordlodden, hvor den efter Omstændighederne kan henlægges. Finder Ejeren det for godt, skal Fæsteren udlægge 1 a 2 Tønder Land til et Skovfredningsvænge, som indhegnes, og de værende eller plantede Trævæxter skal Fæsteren sørge for bliver fredet til Fremvæxt og at der intet bliver borttaget under Ansvar efter Forordningen af 18. April 1781. For den saaledes indtagne Fæstejord skal Fæsteren nyde Afslag i Hartkorn og Afgiwt efter Anordningerne.

Husmandsjorden er Fæsteren uvedkommende, naar han erholder den ved Udskiftningen bestemte Godtgørelse, dog vedbliver Fæsteren at svare Skatter af det samme Hartkorn som hidtil, saa længe indtil Herskabet maatte lade

Husmandsjorden sætte i Hartkorn særskilt, da Fæsteren saa nyder Afslag i de kongelige Skatter efter Hartkornet, men derfor ej noget Afslag i de herskabelige Afgifter, og er Fæsteren uberettiget til at hæve Afgiften af Husmandsjorden, naar denne som foranmeldt sættes i Hartkorn.

11. Jorderne drives og dyrkes af Fæsteren vel og forsvarlig saaledes, at de ikke nogensinde uddrives eller udpines, og maa i een Omgang efter Inddeling 7,9^b), eller flere Dele ikke saaes een Slags Sæd mere end een Gang og ikke Havre mere end i sidste Kjærv, hvilken altid skal udlægges med Kløver, ikke mindre end 16 Pund pr. Td. Land.

Ligesom Foering og Gjødske ingenlunde maa afhændes eller komme fra Gaarden, heller ikke brændes, saaledes skal al den Gjødske, som aarlig kan samles ved Gaarden, anvendes til at gjøde denne Fæstebjord, og skal først gjødes den Del deraf, som aarlig inddrages til Sæd. Det kan heller ikke være Fæsteren tilladt at bortleje eller lade nogen anden drive og fæste noget af Jorden og dens Afgrøde, men alt skal af Fæsteren hentes til Gaarden og der udføres til Gjødske.

12. Jordenes Indhegning og Hegnets Vedligeholdelse sker af Fæsteren og vedligeholdes i Overensstemmelse med Forordningen om Hegn og Fred for Jorder i Danmark af 9. Oktb. 1794, og saadant Hegn, saa vidt det vedkommer Jordlodden, er Fæsteren ved Fratrædelse eller Dødsfald pligtig, at det er i forsvarlig Stand, under Tilsvær af Manglerne.

Fæsteren sørger ogsaa for, at paastodende holde lovlig Hegn. Grøfterne beplanter Fæsteren med levende Hegn af Piiel eller andet nyttigt og holder samme i Fred og vedlige.

13. Med ulovlig Skovbrug eller Tørveskjæring maa Fæsteren aldeles ikke befatte sig, under Tiltale og Ansvar efter Skovforordningen af 18. April 1781, og staar han til Ansvar for, hvad der i saa Tilfælde forøves paa Grunden og ved Randsagning findes i hans Bolig eller Huse.

14. I Henseende til skadelige Vandes Afledning, da sørger Fæsteren dels for, at saadant ikke bliver staaende paa hans Jorder, men at saadant ved nyttige Hoved- og brakgrøfter udbedres og dels retter sig efter Forordningen af 25 Juny 1790 i samme Anledning.

15. De fornødne Veje og Ledde til og fra Lodden holder Fæsteren i forsvarlig Stand, ligesom han i Henseende til de almindelige Veje paa Landet retter sig efter de paa Anordningerne grundede Inddelinger og sætter den Del deraf i Stand, som Øvrigheden anviser.

16. I Almindelighed retter Fæsteren sig iøvrigt efter Lov og Anordninger.

17. Udi Indfæstningen betaler Fæsteren 150 Rdl. Sedler og til Føgedpenge 15 Rdl. samt desuden den med Forordningen af 8 Februar 1810 paabudte Afgift.

18. Holder Fæsteren sig ikke dette Fæstebrev efterretteligt, skal det paa hans Side være forbrudt og han pligtig derefter at fravige den fæstede Jord og erstatte, hvad der ikke efter dette Fæstebrev er opfyldt.

Extract angaaende Hoveriets Forrettelse til Hovedgaarden Bisgaard.

Til Hoveriets Forvaltelse hører 75 Gaarde med 126½ Fierding. De Hoverigørende deles i 5 Roder, og den Rode, som efter førstkomne Drivt brækker 7) en Mark til Byg erholder denne til Hoveriets Forrettelse i de 5 Aar i Rad, den drives. Hver Fierding Hovmaal i en Mark er fastsat til 11961 □ Alen og alt øvrigt Agerland i Marken er Bønderne uvedkommende.

Saa det første Aar en Mark indtages efter Hvile til Sæd pløjes 3 Gange til Byg, 1 Gang om Efteraaret, 1 Gang tidlig om Foraaret og 1 Gang til Sæd. Andet Aar 2 Gange til Rug. 1 Gang saa snart Byget er høstet og 1 Gang, naar Gødningen er udført. Tredie Aar 3 Gange til Byg ligesom første Mark. Fierde Aar 1 Gang til Ærter om Foraaret og Femte Aar 3 Gange til Byg ligesom første Mark. I den tredie Bygmark saaes tillige Kløver. 2 Marker, som er udlagt med Kløver slaaes og 2 Græsser. Enhver Fierding hører til Hovmaal i en af Gaardens besaaede Marker, hvortil ogsaa henhører at udføre og udsaa Sæden, og at opsamle smaa Sten og Rodder, saa vel som og at slaa Klimpe 8) itu i Bygmarken. Enhver Fierding mejes, opmejes, bindes, i ustadigt Vejr luftes, indages og modtages i Hus og i Stakafrøden af sit Hovmaal, samt anskaffe Baand til Sædens Binding.

Besser Bye slaar Pillemse Eng ligesom hidtil. Onsbjerg og Stavns slaar og høster Ragnose Eng. Langemark, Thorup, Toftebjerg, Østerbye og Alstrup Byer slaar og høster Kløver i de to Kløvermarker med ¾ af et Hovmaals Størrelse eller 8971 □ Alen. Om Foraaret renses der Enge og Jorder, som renses for smaa Sten og Vikker, enhver paa sit Hovmaal.

Til Høsten henhører at afslaa og sprede Græsset, endvidere staksætte, indage og modtage Høet i Hus eller stak, enhver paa sit Hovmaal.

Gødningen, som falder ved Gaarden og af dens Avling udføres, paalæsses og spredes om Efteraaret i en af Gaardens Marker, hvor anvises.

De udvendige Hegns Vedligeholdelse forrettes saaledes:

	Al. Slægtroft 9)	Al. Torvold uden Groft	Al. dobbelt Stengærde
Af Onsbjerg	1566½		64½
Af Alstrup	104	532	24
Af Stavns	104	494	24
Af Besser	426½	1200	96
Af Langemark	341½	334	61½
Af Thorup	173	147	40½
Af Østerby		1241	33
Af Toftebjerg	257	1248½	
Af Ejeren		1547½	
Af Nordbye		2454½	
Af Gaard i Wadstrup		22½	
Af Aggerup		374	
Af 170 Husmænd		2358	

hvilket Hegn er afsat og inddelt i Hovmaal

I steden for Tærskning betales aarlig pr. Fierding 23 Skilling.

For hver Fierding med Undtagelse af de fem Fogder forrettes følgende smaa Hoveri:

Tærskning 7 Tdr. Rug eller Byg og 9 Tdr. Ærter eller Havre i en Dag, 1½ Gangdag⁹⁾. Er ikke et saa stort Quantum tærsket at have naaet saa meget den Dag, er Dagen lige fuldt aftient, hvorimod saa meget bør renses inden Dagen kan anses aftient, naar det behørigte Quantum Korn findes til at føre Sæden af Loen og paa Lofterne hver 10 Aar — 1 Spanddag¹⁰⁾.

Til Sædens Bortførelse til Skibsted 1 Mil fra Gaarden aarlig 2 Læs i egen Sække, Læsset til 3 Tdr. Hvede, Rug eller Ærter og til 4 Tdr. Byg eller Havre.

Ildebrands¹²⁾ Anskaffelse her til gøres aarlig een Rejse til Brattingsborg Skov, Læsset til ⅓ Favns Størrelse i kløvede Kiævler — Brændselets Længde 1 Al. 1 Tomme. Til Træets Fældning, Oversaugning i Kiævler samt Flækning ¼ Gangdag.

2 Læs Torveudskæring hver femte Aar.

Til Bygningsmaterialers Hjemførelse 1 Læs.

Til Kornstakkes Indførelse i Hus og Halmudførelse samt Ladens Rengørelse 1½ Gangdag.

Til Haandlangerarbejde ved Gaarden 1½ Gangdag.

Til Vandsteders Rensning ½ Spanddag og 1 Gangdag. Vandstedet skal forud af Ejeren udtørres. Dyndet bortføres 1000 Alen og til denne Længde kores i en Dag 14 Læs 500 Alen og derunder 16 Læs. Vognene skal være 4 Alen lange, 11 Tom. i Bunden og for oven 12¼ Al. — den ene Fiel 15 og den anden 20 Tom. høj.

Til Flytning for Ejer og Forpagter, naar disse bestandig forlade Gaarden, for Ejer 1 Læs, og for Forpagter af hver 2 Fierdinger 1 Læs, alt i een Mils Afstand i det højeste.

For alt øvrigt Hoveri er Bonderne befriede imod at svare Hoveri og Arbejdspenge af Fierdingen som hidtil, nemlig Onsberg Bye 8 Mark og enhver af de øvrige Byer 10 Mark.

Der maa kuns fordres fulde Dages Arbejde. Hoveriet forrettes efter Omgang. Hoveri-Aaret begynder den 1. Maj, og det Arbejde, som ikke til den Tid er forrettet ansees som aftient. Hoveriet maa kun anvendes til det, hvortil det er bestemt. Arbejdstiden bestemmes efter Forordningen 25 Marts 1791. I Pløje- Sæde- og Høsttiden maa intet Arbejde fordres undtagen Kornrensning, Gierdelukning¹³⁾ og en Kornægt¹⁴⁾ i Pløjetiden. Af det anførte Arbejde maa kuns ugentligt fordres: I Pløje og Sædetiden: 1 Pløjedag, 1 Harvedag, 1 Spanddag til Kornets Bortførelse og 1 Gangdag. I Korn- og Høsttiden høster hver 1 Hovmaal. I de øvrige Aarstider: 1 Spanddag og 1 Gangdag. I Korn- og Hørhøsten maa ikke flere Vogne tilsiges paa een Dag, end som uden nødvendigt Ophold kan komme til at aflæsse. I Tilfælde af nye Bygningers Opførelse til Avlingens Drift, eller uheldig Ildsvaade, eller nye

Bygninger paa Parceller af Hovedgaardens Grund bestemmer Amtmanden og Landvæsens Commissarium det Arbejde, som hertil skal forrettes.

Extractens Rigtighed attesteres
I. P. Bay.

Jens Aarhus frasagde sig fæstet i 1829—30 p. g. af de dårlige tider for landbruget, og — siges det af slægten — også fordi han ikke haavede („holdt af“) hoveriet.

Han havde imidlertid fået lovning paa et lejehus med 2—3 tdr. land i Brundby, og samtidig udnævnte greven ham til ridende post paa Samsø. Ret megen post var der ikke at besørge (se artiklen herom i Hist. Samf.s Arb. om postvæsenet paa Samsø 1939, 1940). Han boede i mange år i Brundby og blev stamfader til en stor slægt paa øen.

Tidligere var der 400—500 jordlodder (lejelodder) rundt om ved landsbyerne. Ofte lå lodderne langt fra landsbyen, hvor leje-
husmanden boede. De var af forskellig størrelse — op til 2—3 tdr. land.

Jens Aarhus' lejekontrakt lød:

Jeg, Frederich Christian Danneskiold-Samsøe, Greve til Grevskabet Samsø p. p. gør vitterlig at have lejet til Husmand Jens Aarhus i Brundby den Huslod paa bemeldte Byes Mark, der hidtil har været brugt af Husmand Jens B. Henckell ibidem (o: sammesteds) paa følgende Conditioner:

1. Jorden maa Lejeren selv forsvarlig drive, paa hvilken Maade, han bedst maa, vil og kan, naar den Fodring¹⁵⁾, som af samme udbringes igen, udføres som Gødning paa Jorden.

2. For saa vidt derpaa findes Tørvejord tillades det Lejeren aarlig deri at grave Tørv til eget noctorftige Forbrug efter Anvisning af min Forvalter.

3. I aarlig Afgift leverer Lejeren til snarest Sanct Michelsdag, eller naar det efter denne forlanges: 4 Skæpper forsvarlig og velrenset Byg, som af Lejeren besørges henført til hvilket Sted paa Landet, Ejeren forlanger og som første Gang kommer Michelsdag 1830. (29. septb.).

Tillige betaler Lejeren de hidtil af Lodden givende Afgifter til Bønderne for Skatten etc. af det Lodden paahvilende Hartkorn uden Afslag i den ovenfor betingede Afgift til mig som Herskab, men naar jeg tilsiger betales denne Afgift ikke længer til Bønderne, men derimod til min Forvalter paa mine Vegne, og skulde Husloden engang i sin Tid blive sat i Hartkorn og den Bønderne tilsagte Godtgørelse saaledes bortfalde for dennes Vedkommende, da bliver Lejeren imod denne Afgivts Erlæggelse fritaget for

Skatternes Svarelse af Hartkornet samt Konge- og Kirketiendes Udredelse af Jordens Afgrøde. Iøvrigt følger det af sig selv, at de Pligter, som foruden de ovennævnte hviler paa Jorden til det offentlige, Kommunen etc. udredes og præsteres af Lejeren, saa vel nu som naar Jorden sættes i Hartkorn.

4. Lejeren maa ikke uden denne Lejekontrakts Ophævelse indtage Indsiddere i sit ejende hus uden Forvalterens skriftlige Tilladelse, som denne, naar Omstændighederne hjemler det, kan vægre sig ved at meddele.

5. Iøvrigt retter Lejeren sig efter Hans Kongelige Majestæts Love og Forordninger.

Naar Lejeren prompte opfylder foranstaaende Poster, bliver denne Lejekontrakt uopsigelig fra min Side, saa længe Lejeren og hans Enke i ugift Stand lever, hvorimod det staar Lejeren frit for at frasige sig Jorden til Fratrædelse snarest hver 1ste April mod hans forudgaaende Opsigelse.

Gisselfelde den 14 May 1831

F. C. Danneskiold-Samsøe.

- 1) Indsiddere eller lejeboere.
- 2) Martinidag efter krigsguden Mars er 15. marts.
- 3) Opmaal betyder op over målet, altså topmaal, top på tønne eller skæppe-målet.
- 4) Smaa Redsel: I tidligere tider en ydelse i naturalier til stedets præst og lærer.
Blev 1861 omsat til en afgift i byg. Ved skoleloven af 1899 og tiende-loven 1903 afløstes den.
- 5) Gaden, og den ikke „indrebede“ ∴ indhegnede byjord hørte grevskabet til.
- 6) Efter den nuværende sprogbrug måtte det hedde, at marken smådeles i 7—9 eller flere skifter (markstykker) og at der ikke må sås samme slags sæd to gange i træk i omdriften og ikke havre mere end i sidste skifte til korn; byg og havre udlægges med kløver: Sædskiftet: Byg, rug, byg, ærter, byg, udlæg med kløver, græs, græs, brak.
- 7) Pløjer marken — brække jorden op, der nu i 8 år har båret afgrøde. Jorden skal „brækkes“ ∴ pløjes gang på gang i det år, den ligger brak ∴ uden afgrøde, for at rense den for ukrudt.
- 8) Klimpe: Jordklumper.
- 9) Slætgrøft — der slås et slæt (een gang) græs på afgroftens sider.
- 10) En gangdag ∴ en mands arbejde ved hoveriet.
- 11) En spanddag er hans arbejde med eet spand heste.
- 12) Gl. udtryk for brændsel.
- 13) Gierdelukning ∴ Lukning eller reparation af rishegnene.
- 14) Korn-ægt ∴ Pligtkørsel af korn.
- 15) Stroelse.